

Прегледен труд

UDC 811.163.3'373.72

UDC 811.161.1'373.72

**МЕТАФОРАТА ВО ЈАЗИЧНАТА КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА
НА ЕМОЦИИТЕ (СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА ФРАЗЕМИТЕ СО
ЗНАЧЕЊЕ *СТРАВ* ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО РУСКИОТ
ЈАЗИК)**

Биљана Мирчевска-Бошева*Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Македонија*

Keywords: conceptualization of emotion, metaphor, fear, Macedonian language, Russian language.

Summary: This article illustrates how important role metaphor plays in understanding a phenomenon as complex as the nature of emotion and how the human body influences the conceptualization of emotion. A lot of emotion metaphors are biologically rooted and based on physiologically conditioned responses to various stimuli. Well-known example of such biologically-based linguistic metaphor is *fear is cold*. The purpose of this article is to make a comparison of the metaphorical models applied on idioms denoting fear in Macedonian and Russian language following the similar studies made for other Slavic languages.

Концептуализацијата на емоциите е во голема мера определена од јазичните фактори. Емоциите како психички појави имаат невообичено сложена структура, а јазичните средства, пред сè овде мислиме на метафориските изрази, кои се користат за опишување на емоциите, можат да бидат важен инструмент за разоткривање на структурата и содржината на нашите емоционални концепти.

Нивната примена во анализата на емоционалните концепти е прифатлива бидејќи: „во современите јазици ... метафората и метонимијата формираат посебен слој на изразни средства за изразување на внатрешните (ментални и емоционални) состојби и процеси“ притоа „пренесувањето на значењето според моделот ‘од физички процес или состојба кон внатрешна состојба’ особено е често кај јазичните средства кои спаѓаат во полето емоционалност што е поврзано со физиолошките манифестации на некои базични емоции“ (Клобуков, 1997: 41).

Од своето појавување во почетокот на 80-тите години на минатиот век когнитивната теорија на метафора заедно со другите трендови во когнитивната лингвистика, радикално го промени начинот на кој го

сфаќање значењето во современата семантика. Еден од најзначајните чекори кон подобро разбирање на метафората е тоа што таа веќе не се смета за стилска фигура, туку за концептуален механизам при кој се врши пренос од областа – извор (X) во областа – цел (Y), т.е. една семантичка област се сфаќа преку призмата на друга: „a cognitive mechanism whereby one experiential domain is partially ‘mapped’, i.e. projected, onto a different experiential domain, so that the second domain is partially understood in terms of the first one“ (Kovecses, 2010: 5).

Когнитивната теорија за метафората им помогна на многу научници да ја најдат систематичноста на многу концепти за кои се верувало дека се неструктурирани. Еден од нив се и емоциите. Според основачите на оваа теорија емоциите скоро никогаш не се изразуваат директно, а секогаш се споредуваат со нешто и затоа пред сè треба да се опишуваат преку метафори. „The domain of emotion is a superior target domain. Emotion concepts such as anger, fear, love, happiness, sadness, shame, pride, and so on are primarily understood by means of conceptual metaphors“ (Kovecses, 2010: 23).

Лакоф и Ковечеш сметаат дека концептуалните метафори кои се користат за изразување на емоциите не се произволни, туку се мотивирани од нашата физиологија, а човечкото тело го сметаат за идеален извор, бидејќи добро го познаваме. Експресијата на телото, на лицето, на главата се наоѓа во основата на единиците што се јавуваат како предмет на нашиот интерес. Затоа, при анализа на една емоција треба да се започне со опис на физиолошките карактеристики, а потоа за таа емоција се izdelуваат основните метафори.

Следејќи ја оваа препорака тргнуваме со разгледување на надворешната манифестација на стравот, која се карактеризира со: тресење на нозете, на рацете, на долната вилица, губење на гласот, нарушена координација на движењата, општа вкочанетост. Во состојба на страв се забавени процесите на перцепција, таа станува потесна, фокусирана на еден објект. Размислувањето е забавено и станува поригидно. Сето тоа сведочи за губењето на самоконтролата. Некогаш силниот страв доведува и до губење на свеста. И вегетативните промени, при голем страв, се силно изразени. Обично доаѓа до покачување на притисокот, нарушување на ритмот на дишењето, површината на кожата е ладна, се појавува и ладна пот на челото и на дланките. Кај некои луѓе се појавува и скаменување (Иљин, 2001: 153–155).

Имајќи ја пред себе ваквата слика за човекот што доживува страв можеме да продолжиме чекор напред со поставување паралела со неговите физиолошки и психолошки описи.

Во оваа анализа се вклучени изрази што именуваат непосредно набљудувани симптоми (се тресе од страв), изрази што именуваат внатрешни симптоми, скриени од очите на набљудувачот (му се темнее пред очи), изрази што именуваат симптоми во чие пројавување учествуваат реални анатомски органи (нозете му се пресекоа), но и замислени/нематеријални органи (душата в заби му дојде), како и некои супстанци од човековиот организам (крвта му смрзна во жилите).

Од опшиот преглед на фондот на изрази, кои ги проучуваме, можеме да се согласиме со Лакоф дека скоро сите сликовити основи на фраземите, поврзани со страв, укажуваат на движење надолу (сердце упало, срцето в петици му слезе и др.), за разлика од фраземите со значење радост/среќа, кои укажуваат на движење нагоре (летать в небесах, на седмо небо е и др.) (Lakoff, Jonson, 2003: 16).

За подетална и попрецизна претстава на емоцијата, која ја анализираме, ќе го примениме моделот на Д.О. Доброволски (1996) кој, за полето *страв*, ги издвоил следниве метафориски модели: *стравот е студ*, *стравот е дефекација* и *стравот е физичка слабост*. Изразите што му припаѓаат на последниот метафорски модел Доброволски ги дели на три подгрупи: нарушување на физиолошки важните функции на организмот (застанување на срцето, парализа и сл.), интензивна реакција на организмот (срцебиење, облеаност со пот) и вистинска слабост, неможност да се одржи на нозе.

Ваквата класификација, со мали варијации во подгрупите од третиот метафориски модел, ја среќаваме кај: В.М. Назаретјан (2007) на материјал од грчкиот јазик, М.В. Рудерман (2001) во анализата на руските и на арапските изрази, И. Страмљич-Брезник (2004) – обработувајќи ја оваа проблематика врз основа на материјал од словенечкиот и од германскиот јазик, А. Хрњак (2004) го применува на хрватските фраземи и др., што оди во прилог на заклучокот дека можеме да зборуваме за принципиелна универзалност на овие метафори, условена од нивната биолошка мотивираност.

Кај сите погоре споменати автори се потврдува податокот дека метафората *стравот е студ* не само што е широко застапена во сите јазици, туку таа се издвојува и како базична метафора за *стравот*. Така и В.Ј. Апресян и Ј.Д. Апресян за базична метафора го земаат *студот* и сметаат дека реакцијата на душата на *страв* е слична на реакцијата на телото на *студ* (Апресян В.Ю., Апресян Ю.Д., 1993).

При анализата на собраниот материјал можат да се издвојат многу примери, кои произлегуваат од овој модел:

/рус./ кровь стынет в жилах, мороз по коже подирает, холодный пот прошиб кого-либо, дрожать как осиновый лист застыть на месте от страха и др.

/мак./ крвта му мрзне / му оладува / му истинува во жилите / во вените; му се тресат коските, како лист трепери, се тресе како прат, се тресе како мачка (фрлена во Дрим) на Василица; морници му лазат по телото, покосници му минуваат / му лазат по грбот / по снагата; го облеа ладна пот, косата му се дига / му се крева на главата, кожа му се ежи / му се намовнува кожата; кове клинци со забите и др.

Друга многубројна група на изрази, кои означуваат страв, произлегува од метафорискиот модел *стравот е физичка слабост*. Фондот на фраземи, кои припаѓаат на овој модел, сметавме дека е најдобро да се подели на следниве подгрупи и со тоа, направивме извесно отстапување од поделбата на Добровольски:

1. тешкотии во функционирањето на некој орган или дел од човековото тело

/рус./ в глазах потемнело/помутилось/позеленело, ноги подгибаются, язык отнялся от страха, онеметь от страха, язык не поворачивается, как будто язык проглотил, дыхание перехватило, поджилки трясутся, коленки дрожат, ноги подгибаются и др.

/мак./ му се зацрнува / му се мати / му се смрачува пред очите, му се одземаат / му се пресекуваат/ му се потсекуваат / му се откинуваат нозете, му заиграа / му се стресоа колената; здивот му се зема, му се свива / му се стега срцето, му скокнува срцето, срцето му се збира и др.

2. привремен престанок во функционирањето

/рус./ остолбенеть/ оцепенеть/ окаменеть от страха, сердце оборвалось / замерло и др.

/мак./ срцето му застана од страв, умот му застана; стои како закован / закопан / здрвен / скаменет; како втрештен стои и др.

3. невообичаено функционирање

/рус./ глаза вылезли из орбит, глаза расширились, сердце/ душа ушла в пятки, побледнеть/побелеть от страха, белый как смерть/полотно и др.

/мак./ му слезе срцето во петици, си го бара срцето во петици; срцето му се качува в грло, ги ококори очите; од памет / од ум го извади; срцето ќе му прсне; срцето ќе му скокне <од градите> и др.

Метафорискиот модел *стравот е дефекација* не се одликува со продуктивност:

/рус./ полные штаны (от страха), наделать в штаны (от страха);

/мак./ ги наполни пантолоните, ги наполни шалварите.

Овој модел може делумно да се разгледува како дел од моделот *физичка слабост*, но изделувањето на овие изрази во посебна група е оправдано и може да се потврди преку примерите *наложитъ / наделатъ в штаны (от страха)* од една страна и *поджилки трясутся* од друга страна, меѓу кои интуитивно се чувствува семантичка разлика (Добровольский, 1996).

Сите овие изрази опишуваат една иста емоција, но се разликуваат еден од друг по својот сликовит компонент, кој директно влијае на нејзината употреба и има голем објаснувачки потенцијал, и затоа треба да се вклучи во толкувањето. Врз основа на одделните типови на сликовити компоненти на фраземите што опишуваат некоја емоција можат да се извлечат заклучоци за нејзините метафориски модели.

Според Доброволски претставата за студот се асоцира со некоја надворешна сила со која човекот мора да се соочи и затоа стравот изразен преку студ се осмислува како чувство условено од сериозни надворешни причини. За разлика од ова, сликите за физичка слабост и дефекација даваат претстава за внатрешна состојба на човекот, која се појавува и без влијание на надворешни фактори. Се смета дека во тој случај човекот сам носи одговорност за својата состојба, особено за надворешната манифестација. Неспособноста да владее со себе е осудена од социумот. Исклучоци се можни само кога станува збор за состојби поврзани со нарушување на физиолошки важните функции на организмот и стравот концептуализиран со помош на тие слики се сфаќа како сериозно, иако внатрешно, обусловено чувство, кое не нанесува штета на достоинството на субјектот. Како резултат на тоа, изразите што произлегуваат од моделот *стравот е студ*, обично се користат кога станува збор за страв предизвикан од објективни причини, кој е сосема нормална и достоинствена емоција, додека изразите што произлегуваат од моделот *стравот е дефекација* се користат кога станува збор за човечкото кукавичко однесување. Фраземите од моделот *студ* означуваат чувство, кое не нанесува штета на достоинството на субјектот и субјектот на емоцијата не се претставува како кукавица или како плашлив човек, достоин за потсмев и сожалување, а емоцијата што ја чувствува се смета за оправдана и мотивирана од надворешни околности.

Тој смета дека фраземите што припаѓаат на моделот *физичка слабост* можеме да ги поставиме во опозиција на оние од моделот *студ*. На пример, човекот кому срцето му отишло в петици се смета за плашлив, а стравот што го чувствува се смета за преувеличен, неоправдан во однос на реалните размери на опасноста. Разликата меѓу овие и изразите што му припаѓаат на моделот *дефекација* се

состои во тоа што фраземите од моделот *дефекација* означуваат уште понисериозно чувство, а причините што го предизвикале – како уште понесериозни. Колку е пофизиолошка сликата, толку е понеблагородно чувството, кое се концептуализира со помош на таа слика.

Фраземите што му припаѓаат на метафората *стравот е дефекација* најчесто изразуваат состојба, која ненадејно настапила, која е краткотрајна и често е предизвикана од директен стимул (истрел од оружје или човек, кој неочекувано се појавува во темницата).

Во целина, зборувајќи за низата *студ – физичка слабост – дефекација*, можеме да дојдеме до заклучок дека фраземите што му припаѓаат на моделот *физичка слабост* (како среден член на опозицијата) се одликуваат со извесна амбивалентност, која е во корелација со нивната сликовита хетерогеност (Добровольский, 1996).

Моделите што функционираат во многу анализирани јазици од повеќе автори, се покажува дека се применливи и за македонските фраземи. Овие податоци даваат можност да се потврди хипотезата за принципиелната универзалност на основните начини на концептуализација на стравот. Имајќи предвид дека стравот е една од базичните физиолошки обусловени човечки емоции, можеа и да се очекуваат сличности во неговата концептуализација во различни јазици. Високото ниво на присутност на универзалноста во концептуализацијата на стравот е сосема природна и карактеристична и за другите базични, физиолошки обусловени емоции.

Во исто време, сликовитата основа на фраземите, како дел од нивната содржина, ни овозможи да определиме некои конкретни разлики меѓу фраземите од ова семантичко поле, да увидиме некои нијанси во значењето и во метафоричките модели.

Литература:

- Apresjan, Ju. 1997. 'Fear' and 'pity' in Russian and English from a lexicographic perspective. In: *International Journal of Lexicography*. Vol. 10. June 1997. №. 2.
- Hrnjak, Anita 2004. Koncept straha u hrvatskoj frazeologiji. vo: *Riječ*, № 1. C. 23–30.
- Kovecses, Zoltan. 1986. Metaphors of Anger, Pride & Love. in: *A lexical approach to the structure of concepts*. Amsterdam/Philadelphia.
- Kövecses, Zoltan. 1990. *Emotion concepts*. New York: Springer-Verlag.
- Kovecses, Zoltan. 2010. *Metaphor: a practical introduction*. Oxford University press.
- Lakoff, George & Johnson, Mark. 2003. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.

- Lakoff, George & Kövecses, Zoltan. 1987. The cognitive model of anger inherent in American English. in: *Cultural models in language and thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stremliĉ-Breznik, Irena. 2004. Izražanje strahu v frazemih (slovensko-nemški kontrastivni vidik). vo: *Riječ*, № 2. С. 88–95.
- Апресян, В.Ю.; Апресян, Ю.Д. 1993. Метафора в семантическом представлении эмоций. в: *Вопросы языкознания*. № 3. С. 27–35.
- Баранов, А.; Добровольский, Д. О. 1999. Idioms from a cognitive perspective. В: *Вестник МГУ*. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. № 1. С. 64–75.
- Баранов, А.Н.; Добровольский, Д.О. 1998. Внутренняя форма и проблема толкования. В: *Известия РАН*: Москва. Т. 57. № 1. С. 36–44.
- Будянская, О.О.; Мягкова, Е.Ю. 2002. Сопоставление средств описания эмоций в английском и русском языках (на примере страха). В: *Язык, коммуникация и социальная среда*. Выпуск 2. Воронеж: ВГУ. http://lse2010.narod.ru/yazik_kommunikatsiya_i_sotsialnaya_sreda_vipusk_2_
- Добровольский, Д.О. 1996. Образная составляющая в семантике идиом. В: *Вопросы языкознания*. № 1. С. 117–124.
- Ильин, Е. П. 2001. *Эмоции и чувства*. Санкт-Петербург: Питер.
- Клобуков, П.Е. 1997. Метафора как концептуальная модель формирования языка эмоций. в: *Язык. Сознание. Коммуникация*. Вып. 2. Москва. С. 41–47.
- Назаретян, В.М. 2007. *Фразеологизмы, выражающие смелость и страх (на материале русского и греческого языков)* // (<http://www.nbuv.gov.ua>).
- Рудерман, М. В. 2001. Обозначение симптомов страха в русском и арабском языках. В: *Труды международного семинара по компьютерной лингвистике и ее приложениям «Диалог 2001»*. Аксаково.